

Ensar NİŞANCI
“Bayburtluluk, Kapalı Bir Dünyadan
Gurbette Şekillenen bir kimliğe ve Bayburt’un
Gurbetleşmesi”

Bir toplumu tanıyabilmek için o toplumun ne yaptığını bilmekten daha önemli olan bir iş var; o da yapılanın *niçin* yapıldığını bilmek. Elbette ki bir şeyi anlayabilmek için önce onu tasvir etmek, onun dışa yansıyan tarafını betimlemek gerekir. Biz bu ameliyeye toplumun ya da o şeyin dış yüzü ya da tezahürü deriz. Bunlar aynı zamanda o toplumun ya da varlığın dışa yansıyan, gözle görülen, kulakla duyulan, elle tutulan, kimi zaman dille tadılan yönü, yani somut/ maddi bedenselleşmiş biçimleridir. Ancak bir varlığı tanımak onun iç yüzüne inmeyi yani onu öyle yapan asli öğeleri bilmeyi gerektir. Bu ise kelimenin tam anlamıyla “açıklamaktır”. Eski çağ düşünürlerinden Platon ve bu filozofun izinden giden İbn Haldun gibi Yakınçağ düşünürlerinin de metoda ilişkin paylaştıkları noktalardan biri, doğal bir olay ya da sosyal bir olguyu açıklayabildiğimiz ölçüde onları anlamış sayılacağımızdır. Bu çerçevede değerlendirildiğinde sosyal, siyasal ya da kimliğe ilişkin her hangi bir durumu anlamadan ona dair fikir ileri sürmek mümkün olmadığı gibi, onun bugün yaşadığı problemleri niçin yaşadığına, gelecekte neler yapabileceğine, güçlü ya da zayıf yanlarının neler olabileceğine ilişkin sağlıklı analizlerde bulunmak da pek mümkün görünmüyor.

Bu izlekte ilerlediğimizde, bir kişiyi tanımak onun beden ölçülerini, adını, nerede yaşadığını, hangi şeyleri sevip nelerden nefret ettiğini, soyunu sopunu, hangi partiyi tuttuğunu bilmekle aynı anlama gelmeyeceğini görürüz. Elbette ki bütün bu söylenenler yine de o şahsa ilişkin bilgilerdir, ama bunlar o şahsı tanımak için yeterli değildir. Örneğin insanlara sürekli yemek ısmarlayan birini gördüğümüzde onun yemek ısmarlamayı sevdiğini peşinen söyleyebiliriz, ama bu onun cömertliğinin yeterli delili olamaz. Belki de bu şahıs bunu şöhret sahibi olmak, çevresinde iyi tanınmak, insanlara hoş görünmek ve nüfuz sahibi olmak için de yapıyor olabilir. Böylesi bir şahıs için sosyal çevre önemini yitirdiğinde bırakın ihtiyacı olmayanlara yemek

ısmarlamayı en fakirlerin karnını doyurmak konusunda bile çok cimri davranabilir!

O halde bütün hadiselerde olduğu gibi toplumu ve şahısları tanıma konusunda da böylesi bir yaklaşımı benimsemek, yani eskilerin deyiimiyle zahirden (görünürülüklerden) batına yani iç yüzüne gerçek haline geçmek gerekmektedir. Aslında kendimizi tanımlarken de böyle düşünebilsek, hiç olmazsa benliğimizle tanışmış olur ve ona hükmetme fırsatını yakalarız. Zaten kendimizi anlamaya başlasaydık toplumu anlar; toplumu anlamaya başlayabilseydik kendimizi daha iyi tanıyabilirdik.

Fertlerin psikolojik yapıları onların tanınmasında önemli olduğu gibi, toplumların tanınmasında da sosyoloji büyük önem arz etmektedir. Ancak, sadece fertlerin değil, topluluklarında psikolojileri ve şahsiyetleri vardır. Ferdi ve toplumu tanımaya dönük olarak bu iki dalında geliştirdiği tanıma metotları ve analiz araçları bulunmaktadır. Toplumları tanıma konusunda farklı yöntemlerin kullanıldığı da malumumuzdur.

Bütün bunları söyledikten sonra şimdi diyeceğim ki, bir şahsın kişiliği ve bir olayın dışyüzü neyse bir toplum için kültür de odur. Kültür, toplumun şahsiyetidir; toplum ruhunun ete kemiğe bürünmüş Yunus gibi görünmüş şeklidir. Burada Yunusun, bana değil, benim iç yüzüme bakın imasını kültür ve kimlik analizlerinde kullanmamız gerekir diye düşünüyorum. Kısaca ifade etmek gerekirse, bir şeyin “böyleliğini” bilmek muhakkak ki bir bilgi bir tanımadır, ama asıl olan, niçin “böyle” olmuşta “öyle” olmamış sorusunun cevabını verebilmektir. Bu sorunun cevabı verildiğinde ancak, “bilmek” veya anlamak tam anlamıyla gerçekleşebilir. Değilse, kısırda kalır ve öze ulaşamamak bahtsızlığını yaşar dururuz.

Bütün bunlar bize ‘Bayburt kültürünü’ ve Bayburtluluğu tanıma ve tanımlamada kalkış noktası oluşturabileceğini umuyorum. ‘Bayburtlu olmak’ nedir? Bayburt insanının kendine özel nitelikleri var mıdır? Bu kimlik özellikleri nasıl gelişmiştir? Belki sorulması gereken en önemli soru, “Bayburtluluk

bilinci” nasıl gelişmiştir? Eğer Bayburtluluk diye bir kimlikten söz edilecekse, o zaman bu kimliğin tanımlayıcı ya da biçimlendirici somut özelliğinden veya özelliklerinden söz etmek gerekeceği gibi, böylesi bir kimliğin ardındaki zihniyet dünyasına nüfuz etmek de bir zorunluluk olarak karşımızda duruyor. Çünkü yukarıda sözünü ettiğimiz şekliyle kimlik denen şey bir dışavurumdur, bir tezahürdür; bu tezahürü yani etekemiğe bürünmüşlüğü ortaya çıkaran bir dünya görüşü, bir zihniyet kuşkusuz ki olacaktır. O halde bu zihniyet dünyasına inmedikçe Bayburtluluğun içine tam da nüfuz etmiş bir başka anlatımla anlamış sayılamayız.

Burada hemen şunu tespit etmek istiyorum Bayburt kimliği denen bir kimlik vardır ve bu kimlik bizim “BAYBURTLULUK” dediğimiz şeydir. Üstelik Bayburtluluk öylesine sıradan bir kimlik de değildir. Belki ilk bakışta bu biraz iddialı gibi gözükecek belki de abartılı bir ifadeymiş gibi gelecek ama şunu ifade etmeliyim ki “Bayburtluluk” bir yönüyle Türk kimliğinin saf biçimini yansıtmaktadır. Hatta Türkiye’de önemli sosyal bilimcilerden biri olan Ali Yaşar Sarıbay bir makalesinde “Türk milliyetçiliğini anlamak için Bayburt milliyetçiliğini anlamak gerekir” diye yazıyordu. Doğrusunu isterseniz bendeniz doktora tezini yazarken bu gerçeği fark etmiştim, ama galiba yeterince cesur olamadığımdan bu gerçeği ifade etme konusunda çekingen davrandım.

Sarıbay bu tezince *zannımca* haklıydı. Acaba nedir Bayburtlulukla Türklüğü birini diğerinin sureti yapan şey? Biraz belki bazılarımızın gücendirebilir ama bu, abartılı, şişirilmiş özgüvendir; aşağı kalmama ya da üstün olma ve üstünlüğünü koruma kompleks duygusudur. BAYBURTLU kendinden çok emindir; gururludur.(Bayburt’ta şehir merkezinde umumi tuvaletlerin varolduğunu biliyoruz; ancak yine biliyoruz ki bu umumi tuvaletleri işleten özel şahıslar yoktur; bu Bayburt’ta işsiz, yoksul insanın olmadığından değil, Bayburt insanının gururundan dolayıdır. Bayburtlu için insan gururu Yöresel ifadelendirilişiyle *anoru* ekmekte dahil her şeyden çok daha önemlidir. Bilebildiğim kadarıyla Bayburt’ta umumi tuvaletleri işleten sadece bir şahıs

vardı, o da deliydi, bu şahısın tuvalet işletmeciliğinden önce mi yoksa sonrasında mı delirdiği konusunda bir bilgiye de sahip değiliz.

Dini, sosyal, siyasal, ekonomik konulara ilişkin tespitler yaparken Bayburtlunun o konuyu ne kadar iyi analiz ettiği değil, o konuyu bildiğini yani geri kalmadığını ya da üstünlüğünü devam ettirdiğini göstermesi önemlidir. Onun için konuşmalar birlikte öğrenme ve keşif serüvenine çıkmaktan daha çok, bir bilek güreşi ve ispatı vücut niteliğinde cereyan eder. Ancak bunun olumlu sonuçları da yok değil; her şeyden önce insanların kendilerini haklı çıkarmak ya da savunmak için daha fazla düşünmeye, çabalamaya, yine yöresel deyişle cevır etmeye sevk etmektedir. İsterseniz bu iddialılığa çok somut sayılabilecek bir örnek verelim; hepimiz biliyoruz ki Bayburt'un bir aşağı bir de yukarı ovası vardır. Eğer biri, yukarı oavadan ise yukarı ova ona göre aşağısından daha üstündür. Yukarı ova içinde kendi köyü komşu köylerden, kendi köyü içinde mahallesi diğer mahalleden, kendi mahallesi içinde kendi sülalesi diğer sülalelerden, kendi sülalesi içinde ise baba ve amcalarının yeri ayrıdır, onlar diğerlerinden daha üstündür. Daha dar dairede, yani kendi ailesi içinde de o kardeşlerinden daha farklıdır ve daha üstündür. Devam edecek olur isek sülalenin içinde de en iyi babasıdır; kardeşler içinde ise kendisi. Yani yaşamın her yanını başkalarına göre belirleme, bizatihi değer yerine diğerinin aynasında kendine bakma ve ondan üstün olma çabası ya da aşağı kalmama motifi belirlemektedir. Bunlar bazan sırasıyla şu şekilde yansır; üstünlük kompleksi (türlü türlü gösterişler-özellikle düğünlerde) ve onun ikiz kardeşi olan çekememezlik! Söylemeye gerek yok ki bu ikisinin birbirinden farkı yoktur. Zaten bir genelleme yapmak gerekirse haddi zatında böylesi bir ruh dünyasına sahip bir kişi için fakirlikte, cahillikte katlanılabilecek şeylerdir! Ah komşu(lardan)dan geri kalmak olmasa. Servet ise şahsi refahtan daha çok toplumsal statünün en etkin araçlarındandır.

Şimdi bu noktada sorulması gereken soru şudur: Bir başarı neden kutlanmaz, takdir edilmez de kıskanılabilecek bir şeye döner. Doğrusunu isterseniz bu da anlaşılabilir bir şeydir diye düşünüyorum.

Sözgelimi eğer bir kimse fakirliği kader diye görürse yani dededen miras alınan ve toruna devredilen bir şey olarak, bu durumda zenginleşenin nasıl zenginleştiğine bakıp o yoldan gitmek yerine söz konusu olumsuz duygular kaplar insanın içini. Oysa ki başarıyı kutlayan, tebrik eden kimseler ekonomik sosyal siyasal mobilizasyonun yollarını da öğrenme şansını yakalar de değış yerindeyse nefes alacakları yeni bir “menfeze” daha sahip olurlarken, kutlayamayanlar ise “nefes darlığından” müzmin hale gelebilirler. Bu çerçevede “anurluluk” diye bildiğimiz şey daha anlaşılır olmaktadır galiba; bir şeyi çok isteyip de ona ulaşamama duygusunu negatifinden yansıması. İlerigelenlerden olmakta, mezar taşlarına falan filanın eşrafından diye yazmakta üstünlük kompleksinin ifadeleri şeklinde okunabilir. Yükseklik kompleksi taşıyan biri için şükredilecek ne kadar az; övünülecek ne kadar da çok şey vardır.

Türk milliyetçiliğı de böyle değıl mi; yukarı ova olarak Türk yurdu aşağı ova konumundaki dünyadan çok daha güzel değıl mi? Türk ülkesi diğerkomşu ülkelerden üstün değıl mi? En iyi müslümanlığı Türkler yaşamıyor mu? Hele hac mevsimi geldiğinde Türk hacı adayları forma biçiminde ki kıyafetleriyle diğerkomşu ulusların hacı adaylarından ayrılmıyorlar mı? Türk anası saçını çocuğı için süpürge yapmıyor mu? Türk askerinin dünya da bir benzeri var mı? Ailede babanın otoritesiyle devlet babanın otoritesi acaba birbirinden çok mu ayrı şeyler? Bayburtlular gibi Türkler de çok misafirperver değıller mi?

Kuşkusuz ki bunların hepsi eleştirilecek şeyler değıller, yani olumsuz anlamlar bunlara yüklemek haksızlık olabilir. Bütün bu ifade edilen şeylerin elbette ki temellendirilmesi gerekir, ancak burada sadece şunu söylemekle yetineceğim Türk insanının anlam dünyasının-ataerkil zihniyet- en saf formu Bayburt insanında ve Bayburtluluk kimliğinde yansımaktadır.

O halde bu ortaklığın ve bu şekilde gelişen Bayburtluluk kimliğinin arkasında ne yatmaktadır. Diyebilirim ki KAPALILIK. Bayburt ve Bayburt insanı dünyaya zannedilenin aksine ve ipek yolunun

oradan geçmesine rağmen kapalı bir yerdir. Bu kapalılıkta onun coğrafyasının çok etkili olduğunu düşünüyorum. Doğrusu bu konuda araştırma yaptığımda çok şaşırdım. Bayburt, Doğusundan Batısına Güneyinden kuzeyine Türkiye'nin en yüksek sayılabilecek dağ silsileleriyle örülüdür. Hal böyle olunca Bayburt adeta kendi içinde bir "dünya" olmuştur. Bunun ilginç yansımaları var! Örneğin şöyle bir rüzgar adlarına bakalım ve bu kapalılığın izlerini rüzgarlarda sürmeye çalışalım. Bayburt'ta Poyraz, Karayel, Lodos gibi rüzgarlar esmez, bunların yerine Kelkit rüzgarı, İspir Rüzgarı ve Balhar rüzgarları eser. Kelkit ve İspiri herkes bilir bunlar Bayburt'un sınırlarındaki kasabalardır; "Balhar" ise Bayburt'un denizle arasını set çeken yüksek rakımlı dağ silsilesinin adıdır. Bayburt'un dış dünyaya açıldığı tek rüzgar vardır; o da Kible! Bayburt'un sınırlarını aşan onu bir anlamda evrensele bağlayan tek pencere Kible'dir.

Daha da ilginç Bayburt'ta yaşayanlar için Bayburt'un şehir olarak özel bir adı bile yoktur. Bayburt şehir merkezinin adı yöresel ağızda "şehir"dir. Bayburt'un Bayburt diye anılması başka şehirlerle iletişim kurduktan sonra olmuştur. Bayburt'luya "şehir" dediğinizde o sadece bir şehri anlar: o da Bayburt. Yine köylerin şehir yolları vardır, şehir köprüleri vardır. Burada dikkat etmemiz gereken husus, insanların Bayburt köprüsü ya da yolu değil, şehir köprüsü ya da yolu demeleridir. İstanbul yolu, Erzurum Yolu, Trabzon Yolu gibi adlar "ahir zamanda" "türemiştir". Dikkat çekici bir başka gerçeği daha bu çerçevede belirtmek istiyorum. Bayburt'ta ark olmayan, yani kendi açtığı yatakta akan suların hepsinin adı yöresel ağızda "coruğ"dur. Coruğ, ÇORUH kelimesinin Bayburt ağzıyla ifadesinden başka bir şey değildir. Çoruh ise Bayburtta akan nehirdir. Bu da haddi zatında Çoruh'tan başka nehrin Bayburtlunun zihniyet dünyasında bulunmadığına işarettir. Bu arada belirtmeliyim ki çoruh Evliya Çelebinin Seyahatnamesinde "cu-i ruh" köklerinden türemiştir ve ilham veren nehir demektir. Evet Bayburt gerçekten de ilham veren bir yerdir.

Coğrafi kapalılıkla, kültürel kapalılığın

örtüşmüşlüğü biz sosyal bilimciler için de üzerinde düşünmemiz gereken bir nokta olarak duruyor. Bu kapalılığın Bayburt tarihi için önemli bir diğer anlamı ise bu coğrafyanın Osmanlı Devleti döneminde sarayda başkaldıranların sürgün yerlerinden birisi olmasıdır. Bayburt'un söz konusu kapalılığına rağmen insanların gelişkin ve işlek zihinlerinin ardında bu saraydan kovulan insanların katkılarının ne ölçüde olduğu tam olarak saptanamasa bile bir merakın konusu olduğunu söylemeliyim.

Anlaşılan o ki şehriyle, rüzgarlarıyla, akar sularıyla Bayburt çok ama çok özel bir yurttur. Bayburt sadece kalesiyle ünlü değil aynı zamanda kale gibi bir memlekettir. Onun maddi kalelerinin yanında manevi kaleleri de vardır: kültürü söz gelişi kale gibidir, kendinden çok emindir. İnsanları da öyledir merttir kolay kolay fethedilemezler. Onurludur; tenezzül etmezler gururludur, boyun eğmezler. Bayburtludan hain çıkmaz! Böylesine metin ve kale gibi olmasından olacak ki Osmanlıda sarayda baş kaldıranların sürgün yeri Bayburt olmuştur.

Coğrafyasıyla kapalı olan Bayburt'un sosyal yapısı da kapalıdır. İnsanlar ferdi şahsiyetleriyle değil, akraba kimlikleriyle temayüz etmektedirler. Akraba kimliği şahsi kimliklerin üzerindedir ve onu belirlemektedir. İnsanların bizatihi tarihleri yoktur onların künyeleri muhakkak başka kimliklere nispetle tespit edilmektedir. Hatta bir kişiyi tanımak için sen *kimsin* diye sorulmaz *kimlerdensin* diye sorulur. Bir kabileye ait olmak o kabilenin ortak kimliğini karakterini paylaşmak anlamına gelmektedir. Söz gelişi, 'Hocagiller alçak gönüllüdürler onlar temizdirler' gibi ifadeler aslında söz konusu ailenin bütün mensuplarını eşitleştirmekte ve böylelikle kabileyi kapalı bir forma sokmaktadır. Çünkü açık olsa idi kişiler değişir farklı farklı kimlikler kişilikler ortaya çıkar ve böylece genelleyici ifadeler kullanılamazdı. Yine kapalılığın bir uzantısı olarak insanları adları yok toplumdaki sosyal konumları vardır. Mesela bu Alinin gelini, Mehmet'in kızı, Hasanın Dayısı, Köyün delisi vs bütün bunlar aslında insanların statülerine göre tanımlanması ve statünün içinde insanın bir anlamda hapis olması anlamına

gelmektedir. İnsanlar arası ilişkiler şahıslar arası değil, statüler arası olmaktadır. Daha netleştirmek gerekirse, daha önceden senli benli ilişkilere sahip olan şahıslardan biri diğerinin damat adayı olduktan sonra ilişkinin biçimi değişmekte şahısların yerini 'kaynata damat' ilişkisi almaktadır. Kaynata, Kaynana, Baba, anne, dayı, teyze oğul, kız hoca, koca gibi statü tarifleri insanları düzene sokan yönetim araçları gibi işlemiştir. Hocaya hocalığına yakışmayan davranışlar bir şekilde hatırlatılırken, büyüye de büyüklüğünü taşıması, saygınlığını koruması gerektiği ima edilir, küçüğe ise sosyal hiyerarşide ki yerini unutmaması adına o senin abin, baban, amcan vs gibi ifadeler kullanılır ve böylelikle haddini aşmaması pekala ona öğretilir. İşin en garibi ise kaynanalarından şikayetçi olan kadınların vakti geldiğinde büyük bir hevesle kaynanalık kostümünü üzerlerine geçirmeleridir.

Kapalı olmayan toplumda ilişkiler insanlar arası iken, kapalı olanlarda statüler arasındır. "Ahir zaman"dan önceki Bayburt tam da bu kapalılığı her yönüyle tecessüm ettiren bir özelliğe sahiptir.

Ancak bu kapalı yapı iki ciddi darbeye sarsılmaktadır. Bunlardan biri şehre göç. Bayburtlunun dışarıya çıkması. Göç etmek yuvadan çıkış ailenin sıcak ortamını terk ediştir. Dolayısıyla istenen arzu edilen bir şey değil, tahammül edilen katlanılan bir şeydir. Bayburtlu için gurbete gidiş, garip oluşturmaktadır. Daha önceleri de şüphesiz ki Bayburttan dışarıya çıkanlar vardı, ama bu süreklilik gösteren bir durumdan daha çok istisnai bir olguydu. Hacca gidenler, askere gidenler bunların örneğiydi, ama onlar da zaten döneceklerdi. Ve üstelik döndüklerinde Hacı diye, çavuş diye adlandırılacak, insanlara dış dünyada olup bitenlerden ilginç mi ilginç hatıralar nakledeceklerdi. Gurbette meğer ne kadar gariplikler ve acayiplikler varmış! Onun için Bayburtlu için vakti zamanında İstanbula gitmek uzaya çıkmak kadar heyecan kaynağıydı. Ya o Almanya hikayeleri....

Gurbette aslında böyle başladı. Bayburt'un dışına gurbet adı verildi. Gurbet, yani "êlin memleketi" hiçbir zaman sıla olamazdı. Gurbette geçen her an sılaya duyulan özlemi bir kat daha

artırmaktaydı. Gurbetle beraber şehir olan yer, Bayburt diye adlandırılmaya ve yaşanan yer olmaktan çıkıp özlenilen, burunda tüten, gözleri nemlendiren memleket olmaya başladı. Gurbet türküleri de bu duyguları dillendiren nağmelere döndü. İşte bugün BAYBURTLULUK diye dillendirilen şey gurbetteki Bayburtluların hasretlerinin cisimleşmesidir..

Gurbetle beraber yarışın ufku da değişmiş bu defasında Bayburt yukarı ova, bizim köy, bizim mahalle, babam ve benim yerime geçerken, Adana, Antep, Kars, Almanya, Fransa ise, aşağı ova, komşu köy, aşağı mahalle, öbür sülale ve emimlerin safına geçmiştir. Söz konusu yer değişmelerin en büyük faydalarından biri “şehirlerinde” yaşarken aşağı yukarı, şu soydan bu boydan diyerek birbirlerini karşı saflara yerleştiren insanların gurbette aynı safa geçmeleri ve dikensiz gül bahçesi gibi zihinlerinde inşa ettikleri Bayburtluluğu birlikte cisimleştirmeleridir. Bayburt kalesi gurbette de inşa edilmektedir. Bayburtluluğa dair methiyelerin dizildiği sosyal dayanışma ve kültür dernekler bunun en güzel örnekleridir.

Belirtmeliyim ki Bayburtluların gurbete çıkması Bayburtlu için çok yararlı olmuştur. Çünkü bu “Bayburtluluk” kimliğinin şekillenmesine neden olduğu gibi Bayburtlunun zenginleşmesine de katkıda bulunmuştur. Ama şimdilerde bambaşka bir gurbetleşme hadisesi yaşanmakta; o da Bayburt’un bizatihi kendisinin gurbetleşmesi. Zira Rüzgarlar artık kıbleden ve Kelkit’ten İspirden ve Balhardan değil, Poyrazdan, Keşişlemeden esmekte; Rusya’dan Amerika’dan gelenler ise fırtına ve kasırgaya dönüşmektedir. Kıbleden esenler hasadı olgunlaştırır; İspirden ve Kelkit’ten gelenler ise harman vaktinde denle samanın birbirinden ayrılmasına yararlıdır. Şimdilerde ise kasırğa buğdayı ve çavdarı kökünden söküp savurmaktadır. Daha geçenlerde köyde yaşadıklarını her fırsatta yad eden çocukluk arkadaşımın dudaklarından şu sözler teessürle dökülüyordu “sıla diye bir yer kalmayacak galiba”?

Acaba küreselleşme süreçlerinin bir kasırğa gibi dünyayı her yanından kuşatıp yerele ait olan ne

varsa bunları kökünden koparmaya ulusların varoluş ve yaşam dünyaları olan kültürü melezleştirmeye başladığı bugünün dünyasında Türk kimliği de benzer bir hikayeye sahip değil mi? Yükselme trendine girdiğine tanıklık ettiğimiz milliyetçiliğin hikayesiyle gurbette şekillenen Bayburtluluk bilincinin bir birlerinden çok ayrı şeyler olduğunu düşünebilir miyiz?

Hepinize saygılarımla